

Entrevista amb motiu de la conferència “Les dones en la Història de la Ciència: d’objecte d’estudi a subjecte que coneix”, que Montserrat Cabré va impartir a l’Institut d’Història de la Medicina i de la Ciència López Piñero (València) en el marc del Màster d’Història de la Ciència i Comunicació Científica.

Montserrat Cabré és Dra. En Història Medieval per la Universitat de BCN i professora titular d’Història de la Ciència a la Universitat de Cantàbria, on va dirigir l’Aula Interdisciplinària Isabel Torres d’Estudis de les Dones i el Gènere entre els anys 2004-2010. A més a més, ha estat investigadora convidada en universitats com Cambridge, Harvard i MIT. Col·labora activament amb associacions professionals de caràcter nacional i internacional com l’Associació Espanyola d’Investigació d’Història de les Dones (AEIHM), la Societat Espanyola d’Història de la Medicina o la Society for Medieval Feminist Scholarship (SMFS).

– Com a historiadora, en quin moment de la teua carrera comences a interessar-te pel tema de Ciència i Gènere?

Quan estudiava història a la Universitat del Barcelona a la dècada dels 1980s una professora de la Facultat, Milagros Rivera, en una assignatura obligatòria per a l’alumnat que volia especialitzar-se en l’època medieval, ens va impartir tot un mòdul dedicat a la història de les dones. Aquella perspectiva nova del passat i les reflexions a partir de les lectures més teòriques que ens va proposar em van impactar molt, i vaig decidir-me a treballar en aquest àmbit de recerca. Vaig fer una tesi de llicenciatura sobre monaquisme femení altomedieval; un tema clàssic d’història de les dones i un dels primers que la historiografia feminista va revisar. Era un moment molt creatiu del feminisme a l’estat espanyol. A nivell acadèmic s’emmirallava amb els estudis de les dones i de gènere que s’estaven desenvolupant amb prou força al món anglosaxó. Vaig anar als Estats Units, on ja era molt visible tota una generació d’universitàries especialitzades, que s’hi dedicaven fent-ne el centre de la seva carrera. Poc després un historiador de la medicina valencià, Luís García Ballester, em va proposar fer una tesi en el marc de la medicina medieval i a partir de llavors vaig endinsar-me en la disciplina de la història de la medicina i de la ciència. Una disciplina que havia estat molt important -i encara ho és- en el marc dels estudis de les dones i de gènere, perquè treballa dos temes fonamentals: d’una banda el cos, el lloc d’expressió de la diferència sexual; i de l’altra, la ciència, que ha tingut un paper central en la construcció del saber androcèntric i la seva legitimació com a saber universal.

-Quina és la principal dificultat a l’hora d’estudiar el paper que han tingut les dones en la Història de la Ciència?

Quan començava a fer recerca, ara fa vint-i-cinc anys, potser t’hagués respost: la manca de fonts. Però avui per avui, penso que la dificultat més important són els prejudicis, és a dir, els criteris previs amb els que dirigim la nostra mirada al passat i a partir dels quals li formulem

preguntes. Ha estat el canvi de perspectiva el que està canviant la història de la ciència. A la història de la ciència clàssica no li interessava la activitat científica femenina. S’interessava per escriure la història de les institucions científiques -les universitats, les acadèmies...-, precisament els espais on la presència femenina era més minsa. I també s’interessava per la història de tots aquells que contribuïren més visiblement a les fites reconegudes de cada disciplina científica, una història en la que tampoc les dones apareixien. Però avui sabem bé que la visibilitat no és un fenomen “naturalment” relacionat amb la rellevància intrínseca d’una recerca o d’una teoria, sinó un fenomen que ha de ser explicat en termes històrics. I també sabem que en espais menys formalitzats o marginals a les acadèmies i universitats, l’activitat científica de les dones ha estat força significativa. En espais inesperats segons la nostra visió actual de l’activitat científica, com per exemple els monestirs femenins medievals o els salons particulars que les dames obrien al debat científic i que van tenir un paper importantíssim en el desenvolupament de l’anomenada revolució científica.

Amb això no vull dir que sigui fàcil documentar l’activitat científica de les dones: habitualment no ho és, per la invisibilitat i també per la vulnerabilitat històrica de la seva feina. Pensem, per exemple, amb Mileva Maric, la primera esposa d’Albert Einstein. S’ha investigat amb cura la seva participació en la recerca que va portar a la formulació de la teoria de la relativitat, i la importància de la seva aportació es pot sostenir d’una manera plausible, encara que no es poden adduir proves irrefutables i serà difícil que mai ho podem fer. Però ara podem posar el seu cas en un context històric i biogràfic ampli, que té present la vulnerabilitat de l’activitat científica femenina i es pregunta sobre els agents d’aquesta invisibilitat, que no és “natural” sinó històrica.

– Els estudis de Ciència i Gènere naixen lligats al moviment feminista i, moltes de les autores que impulsen aquests estudis inicialment, en són activistes d’aquests. Creus que encara hi ha connexió entre l’anàlisi feminista de la ciència i aquests grups polítics? Com valoren aquesta situació?

La connexió genèrica sí que existeix, però el feminisme ha canviat molt des de la dècada dels 1970s. La presència del feminisme al carrer és menor, però s’han desenvolupat les associacions i els moviments de dones de tipus sectorial, també de dones científiques. Paral·lelament, s’ha anat implantant el feminisme d’estat, la constitució d’organismes públics que vetllen per la superació de les desigualtats entre homes i dones, òrgans administratius que formen part de les estructures estatals. Aquestes polítiques públiques, d’intensitats molt desiguals, estan arribant també a les universitats. El feminisme acadèmic manté vincles oberts amb tots aquests fenòmens, ha contribuït a produir-los i n’és part activa. Però en canvi, la contribució del feminisme acadèmic a l’anàlisi de l’androcentrisme de la ciència, en general, és menys present a la societat. La recerca sobre les desigualtats entre homes i dones en la pràctica científica és coneguda, i també es reconeixen els factors que frenen l’activitat de les dones; els mitjans de comunicació se’n fan ressò periòdicament. Però penso que, malauradament, la feina que s’ha fet sobre el caràcter androcèntric de la ciència, sobre com les disciplines científiques s’aproximen als seus objectes d’estudi exclouent les experiències de

les dones i desvaloritzant-les, és molt menys conegut. I no massa acceptat dins les institucions científiques.

– Separar el context acadèmic del context polític fins a quin punt és negatiu o positiu?

Penso que l’activitat intel·lectual responsable ha de mantenir un compromís polític, entenent la política en el sentit d’acció cívica, en el què Hannah Arendt definia la política. Penso que separar-se d’aquest compromís és negatiu, és el vincle que ens permet entrar en diàleg per anar construint el món com un projecte que ha de ser necessàriament col·lectiu. És clar que la recerca serveix a la societat, en forma part. Però en canvi, penso que és molt important que això no es confongui amb un cert servilisme o utilitarisme, en el sentit de demanar a la recerca justificacions o respostes immediates a determinades polítiques públiques. Ho dic perquè darrerament estem veient aquesta confusió en molts àmbits, i els estudis de les dones i de gènere ho estan patint especialment, perquè hi ha una imatge bastant estesa que els identifica automàticament amb les polítiques públiques de promoció de les dones, més que no pas amb la construcció d’una ciència no androcèntrica.

– I, si els desvinculem totalment estariem empobrint l’anàlisi històrica?

Sens dubte. Però en el cas dels estudis de les dones i de gènere, això no és més veritat que en d’altres àmbits de la recerca i en d’altres moviments socials. Ho assenyalo perquè penso que avui dia existeix una sobreidentificació dels estudis de les dones i de gènere amb la política, o més ben dit, amb les contingències polítiques. Aquesta imatge sobrepolititzada, paradoxalment, esborrona part de la feina que fem.

– Pel que fa als impediments que al llarg de la Història han trobat les dones per a exercir l’activitat científica, l’aparició de la Universitat Medieval en suposa un més pel fet de que les dones no hi poden accedir?

Efectivament. Però no va ser només “un” més, sinó un de fonamental. Hem de pensar que les universitats han estat -i són- institucions importantíssimes en el desenvolupament científic. I a més d’impedir la presència de les dones, les universitats també van tenir un paper fonamental en l’elaboració i legitimació de ciència misògina i androcèntrica. No hem d’oblidar relacionar aquests dos fenòmens. Històricament, les conseqüències de l’exclusió d’un grup social en l’elaboració de coneixement tenen efectes directes en la naturalesa i en la qualitat del coneixement que es produeix, en la ciència que s’elabora. I d’altra banda, també hem de recordar que els estudis de les dones i de gènere i les seves crítiques al saber acadèmic hegemònic es produeixen en un context de feminització de la universitat durant el segle XX.

– Però, en canvi, coneixem que les dones exercien en espais “alternatius”, com el cas de Jacoba de Felicié. En el teu llibre “Sanadoras, matronas y médicas en Europa”, ens expliques que va ser acusada de practicar activitat mèdica sense llicència.

Sí, amb el meu col·lega Fernando Salmón vam analitzar el cas que menciones de Jacoba Félicié, un cas molt interessant perquè es conserva una documentació força detallada del judici a què

va ser sotmesa. Ella va ser acusada per la Facultat de Medicina de la Universitat de París, i vam voler estudiar amb detall com es justificava la seva acusació, i què ens deien les fonts sobre la seva manera de treballar. El que vàrem trobar va ser que l’acusació no era de mala pràctica; de fet era molt eficient en la seva feina segons expliquen els malalts a qui havia tractat. L’acusaven de practicar il·legalment la medicina i d’imitar allò que era propi dels metges universitaris. Però realment, allò que la medicina universitària va definir com a propi en exclusiva, havia estat un patrimoni comú a moltes altres persones. Amb el poder de la llei, la medicina universitària se n’apropia.

-Acusacions com aquesta podem interpretar-les com un intent d’acabar amb aquests espais “alternatius”?

Exacte. En el cas de la medicina, la fundació de les universitats posa en marxa la formació d’un monopoli de pràctica legal, en el que ja no es pot escollir en funció de l’eficiència sinó en funció de tenir o no un títol universitari o una llicència legal per a fer-ho.

– No resulta contradictori que sovint es caracteritze l’activitat científica com una tasca cooperativa i que després, la Història de la Ciència haja ressaltat figures masculines individuals en detriment del mèrit assignat a les seues parelles femenines, aquelles que sabem que sovint foren cooperants essencials en l’elaboració de nous coneixements? Pense en casos com el de Marie-Anne Paulze...

Tens raó, efectivament és contradictori. De fet, és relativament recent que la història de la ciència hagi reconegut el caràcter cooperatiu de l’activitat científica. A la història de la ciència clàssica li agradaven les hagiografies dels grans descobridors, que sovint presentava com a herois aïllats, aliens a qualsevol condicionant i moguts exclusivament per la seva tenacitat i la seva passió per la recerca. Avui sabem que aquesta imatge és del tot incorrecta i sabem també que ha contribuït molt a mantenir en la invisibilitat les pràctiques científiques de les dones, ja fossin parelles, filles o col·laboradores, desvaloritzant feines importantíssimes.

– Com es podria recuperar el paper que han tingut?

Sens dubte, fent recerca amb metodologies apropiades. Revisant els relats històrics clàssics buscant reconstruir el teixit de factors i de relacions que han produït noves maneres d’entendre, d’explicar i d’intervenir en la naturalesa. I llavors, van apareixent sorpreses. De vegades, fins i tot, amb les mateixes fonts aconseguim relats molt diferents. Però sovint, quan obrim la mirada a nous contextos apareixen noves fonts. Això és el que ha fet amb èxit la historiografia feminista de la ciència els darrers trenta anys: construir contextos de plausibilitat. I han aparegut dones significatives ... fins i tot, a les universitats!

Al 2010 es commemora el 100 Aniversari de la lliure matrícula de les dones a la Universitat.

-Quins fets són els que potencien aquesta incorporació?

El motor central, va ser l’interés sostingut i la tenacitat de les noies en sol·licitar matrícula universitària. Hem de pensar que a Espanya, la llei es promulga el 1910, quatre dècades

després que les dones iniciessin un procés sistemàtic de demanda d’educació universitària. La primera, Elena Maseras, va aconseguir permís per matricular-se el 1872 i des de llavors, any rere any hi havia sol·licituds. Evidentment, les traves legals i burocràtiques van anar caient perquè el seu interès va ser promogut i acollit. Elles van provocar un debat social sobre la conveniència de l’educació superior de les dones i un sector important de la societat s’hi va oposar, però un altre va donar-los suport. A més, encara que hi ha diferències importants segons els països, va ser un fenomen internacional, que coincideix -no per casualitat- amb el sufragisme i el que s’ha anomenat com a primera onada del moviment feminista.

– Es tracta d’un canvi molt significatiu?

Depèn de qui el valori. Per a mi, és un canvi fonamental a la història de les universitats. Després de sis segles d’exclusió, marca un punt d’inflexió assegurant l’accés de tota la població en igualtat de condicions. Si no el valorem -i obliden fer-ho molts manuals d’història- estem invisibilitzant l’experiència de les dones universitàries i el procés de feminització de la universitat.

-Però el lliure accés a la Universitat és una cosa i, la igualtat en ciència és una altra. Després de 100 anys encara parlem de dificultats addicionals en la professionalització de les dones, o de sostres de cristall en ciència. Com veus i com valores el paper actual de les dones en Ciència?

La feminització de la universitat i de les pràctiques científiques no s’han produït en tots els sectors i en tots els nivells d’una manera equilibrada: la sociologia ho resumeix descrivint els fenòmens de la segregació horitzontal i la segregació vertical. La competència i l’excel·lència de les dones estan avui ben demostrades, però necessitem transformar les estructures d’organització i de gestió de la ciència i fer-les més amables a les dones. De la mateixa manera, cal revaloritzar els àmbits no professionals de la vida, i no em refereixo només a l’oci sinó a l’esfera domèstica i íntima, perquè sigui també un espai més atractiu per als homes -científics o no.

– Autores com Evelyn Fox Keller plantegen que podria existir una ciència femenina.

La seva obra en aquest sentit, de finals dels 70s i els 80s va ser molt important. També va ser molt polèmica, com és ben sabut. Tal com jo ho veig avui, el que va mostrar és que no hi havia només ‘una’ manera de fer ciència sinó formes diverses. Els paràmetres hegemònics de dedicació a l’activitat científica històricament han estat definit pels homes, però no són els únics amb els quals és possible plantejar i desenvolupar amb èxit projectes de recerca, o fins i tot desenvolupar-se professionalment en l’àmbit científic. Ella va mostrar com algunes dones -concretament Bàrbara McClintock- no només havien patit la discriminació de les institucions científiques a l’hora de tirar endavant programes de recerca, sinó que havien construït camins alternatius per fer-los efectius, d’una manera, diguem-ne, no convencional, tant en la vessant de la carrera professional com en la forma original d’aproximar-se al subjecte de la ciència. En la mesura en què aquesta fugida de l’hegemonia de la convenció era protagonitzada per dones, la pregunta era si això volia dir que hi havia una forma ‘femenina’ de fer ciència, no

només una forma femenina de practicar la ciència i compondre una carrera científica. Aquí, el que plantejava dificultats -i les segueix plantejant- és l’adjectiu ‘femení’, perquè hem de definir què entenem per ‘femení’: si entenem que és allò que el patriarcat diu que és propi de les dones (l’etern femení, l’essència femenina, etc.), o si entenem que és allò que les dones defineixen com a propi. Evidentment el feminisme rebutja de ple qualsevol atribució patriarcal sobre el que han de ser o no han de ser les dones, però dissenteix amb força sobre si les dones hem de buscar valorar i desenvolupar, o no, allò que ens seria propi, i sobre quin seria el seu caràcter. Per a algunes, es tractaria d’un determinant estrictament històric, construït culturalment; per a d’altres ho seria només parcialment, etc. El que vull dir amb tot això és que el conflicte de base en aquest debat no estava en la ciència, sinó en el feminisme, en la manera d’entendre la constitució de les dones com a subjecte polític.

– Què opines de la qüestió de que la Ciència haja sigut qualificada de masculina pel seu ideal d’objectivitat o per la imatge heroica que se n’ha donat?

Aquesta és una qüestió que es desenvolupa a partir de les aportacions del debat anterior, que va assenyalar el caràcter no universal sinó parcial de la ciència moderna. Una ciència que es desenvolupà paral·lelament a la configuració d’un subjecte polític (la ciutadania) també aparentment neutre i universal, però que avui reconeixem androcèntric i sostingut en l’exclusió de les dones.

Encara que emergeix del debat anterior, la qüestió de l’adscripció a la ciència de valors de gènere masculí, penso que ha tingut una certa vida independent i ha estat prou ben acollit en el marc de la història de la ciència i dels estudis socials de la ciència. En la mesura en què han estat homes els qui han definit històricament la identitat de la ciència i les pràctiques científiques, és inqüestionable l’atribució al gènere masculí de l’elaboració dels valors i de les representacions de la ciència hegemònica. I s’ha analitzat com aquests valors i aquestes representacions atribuïdes a la ciència, coincideixen amb models culturals dominants i estereotipats d’allò que a Occident s’ha entès com a propi dels homes, és a dir, com a masculí.

– Creus que hi ha una “ciència femenina” alternativa?

No crec que hi hagi una ciència femenina alternativa. Sí que penso que històricament, les dones han desenvolupat formes de pràctica científica dissidents, parcial o totalment alternatives a la ciència hegemònica. I algunes ho fan també avui. Crec que enriquiria molt la ciència que les experiències de les dones s’incorporin tant en les formes d’interrogar la naturalesa com en les formes d’organitzar i gestionar la pràctica científica. En algunes disciplines, es comença a fer. Però penso que aquestes aportacions de les dones no fan la ciència ‘femenina’ sinó que la modelen i l’obren a noves perspectives, que poden animar nous camins de recerca d’homes i dones. D’altra banda, estem en una època de clara transformació de les identitats de gènere. Estem construint noves formes de ser home i de ser dona i per tant, reconsiderant el que és propi d’uns i d’altres.

– I, en l’actualitat, quins reptes se’ns presenten, o on caldria fer més èmfasi en matèria de gènere dins la Ciència?

En els darrers anys, s’està abordant com un problema la qüestió de la segregació vertical de les dones -fins i tot és objecte de polítiques públiques de caire nacional i també hi han nombroses iniciatives endegades per institucions individuals. Es denuncia el sostre de vidre o el sòl enganxós; en una altra metàfora més recent (i al meu parer menys afortunada), es parla del sistema científic com la “canonada que goteja” (*the pipe that leaks*), en referència a la pèrdua de dones. El que vull dir és que la qüestió de la presència equilibrada de les dones en tots els àmbits de la ciència, preocupa. Però hi ha una altra qüestió que no està en el centre dels debats públics i que jo valoro com un repte molt important: reconèixer la subjectivitat d’homes i dones -l’experiència d’unes i altres- i fer-la treballar a favor de la ciència, incorporant la perspectiva de gènere a totes les facetes de la pràctica científica.

-Finalment, com a historiadora, quin episodi històric o quin espai alternatiu on s’exercia l’activitat científica trobes més rellevant i del que podríem aprendre més per a solucionar alguns dels problemes actuals?

Uf, no m’atreveixo pas a donar solucions... Però sí que hi ha un fenomen històric, un episodi de la història de la ciència que em resulta molt atractiu: els salons parisencs dels segles XVI i XVII, on es va desenvolupar allò que Benedetta Craveri ha anomenat com “la cultura de la conversa”. Eren reunions que es celebraven en els salons de cases privades -d’aquí el seu nom-, on s’aplegaven periòdicament persones amb forts interessos científics, per compartir recerques i discutir noves línies de pensament. Les dones van tenir-hi un paper molt actiu, no només participant en les reunions sinó també com a amfitriones, decidint sobre qui convidaven i qui no, sobre l’impuls a determinades perspectives... és a dir, actuant com a mecenes. Aquests ambients van estimular a Marie de Gournay, Émilie du Châtelet... Van ser espais molt creatius, fora de les institucions i autoregulats, que competien entre sí per guanyar-se el reconeixement i el prestigi. D’alguna manera, ens mostren com la cultura científica s’enriqueix amb la participació d’agents diversos; ens mostren les possibilitats que ofereix una comunitat científica porosa, oberta a diferents perspectives que dialoguen entre sí.